

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

KALBOS KULTŪRA

69

VILNIUS
1997

APIE KALBOS PRAKTIKOS STRAIPSNŲ STILIŲ

Straipsnių kalbos praktikos klausimais tikslas – skleisti bendrinės kalbos normas, pristatyti kalbos vartotojams naujausius kalbininkų siūlymus, aptarti dabartinę kalbos būklę. Jie skiriami plačiajai visuomenei ir dažniausiai spausdinami periodinėje spaudoje. Dalykiška, objektyvi mokslinė kalba jiems nėra būdinga. Stengiamasi rašyti nesudėtingai, įtaigiai, labiau šnekamosios kalbos stiliumi, kitaip sakant, gyvosios kalbos pavyzdžiu. Dauguma kalbai skirtų mokslo populiarinimo straipsnių turi nemaža bendrų kalbos ir stiliaus ypatybių. Deja, kai kurios iš jų neretai kelia kalbos vartotojų nepasitenkinimą, kuria neigiamą kalbininko vaizdinį ir trukdo siekti pagrindinio – kalbos mokymo – tikslo.

Kalbininkų ir kalbos vartotojų priešiskumą ypač skatina straipsnių tonas. Atrodo, kad kalbos praktikai yra ėmęsi „aukščiausiojo teisėjo“, mokytojo ar, geriausiu atveju, griežto, bet atlaidaus tėvo vaidmens, kad jie geriausiai žino, kas garbinga, o kas *negarbė* ir *gėda*. „Juk vertėtų paimti į rankas šmaikštų rimbą ir sušerti krikšto tėveliams žemiau nugaros“, – tokiais ir panašiais žodžiais lyg prasikalėtų vaikai barami ir gėdinami kalbos vartotojai, kitaip, visokie *žargonininkai*, *klaidininkai*, *defektininkai*, *diogenai be statinių*, *nemokėliai*, o dažniausiai – *darkytojai*.

Kai kurių straipsnių autoriai kalbos priežiūrą laiko ne savo darbu, o *rūpesčiu* (kartais, tiesa, *triūsu*), radus ar išgirdus klaidą jiems *kyla nerimas*, *pritrūksta žodžių*, *dreba širdys*, tenka *nemaloniam suklusti*, *sutrikkti* ar *atsidusti*. Neretai jie būna priversti kęsti ir fizines kančias: *ant galvos pilami kalbos šiukšlių kibirai*, net gresia pavojus sveikatai: *akis bado*, *spengia ausyse*, *režia ausį*, *ausys apkursta*, *linksta*, *ausis užgula*, *sprogsta ausų būgneliai*. Tariama kokia nauja svetimybė *laužo liežuvį*, nuo jos *springsta gerklė*. „Bijau, kad žarnų neišvemčiau“, – nuogąstauja vienas autorius, sekdamas lietuvių frazologijos pavyzdžiu. Tiek kentėjus ir „darkytojams“ panašiai atsilyginama: „...tad bent pati klaida teduric darkytojui tarsi pirštu į akį!“

Be pikto tono, kalbos kultūros straipsniai daro pesimistinį kalbos tvarkybos darbo įspūdį. Klasikinis jų tipas konstatuoja kalbos būklę esant beviltišką ir vis blogėjant. Vyrauja neigiamos leksinės reikšmės žodžiai. Didžioji dalis veiksmažodinių junginių su *kalba* turi nei-

giamą reikšmę: *darkyti*, *teršti*, *žaloti* (šie trys ypač dažni, o junginiai *darkyti* ir *teršti kalbą* pateikti net „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“), *skurdinti*, *maioti*, *miešti* (*svetimais elementais*), *nugyventi*, *niekinti*, *mindyti*, *susinti*, *negerbti*, *dergti*, *atsižadėti*, *skriausti*. Sakinių su čia išvardytomis neigiamaisiais tariniais veiksniai būna įvairūs neigiami „kalbos vartotojo“ sinonimai: be jau minėtų, ir *šiukšlintojai*, *beraščiai*, *apsileidėliai*, net *kalbos prievartautojai*, žodžiu, visi tie, kurie „sėja piktžoles į lietuvių kalbą“. (Beasmeniuose sakiniuose su *derėtų*, *reikėtų*, *vertėtų* ir ten, kur sakinio subjektas – gerasis veikėjas (dažniausiai veiksnys *mes*, reiškiantis straipsnio autorių ir visus susipratusius lietuvius), su žodžiu *kalba* eina teigiamos reikšmės veiksmažodžiai, beveik laikytini aukščiau minėtųjų antonimais: *puoselėti*, *sklandinti*, *turtinti*, *prižiūrėti*, *branginti*, *gerbti*, *apvalyti*, *iškuopti*, *šukuoti*, *grėbstyti*, *ravėti*, *šluostyti* arba net *sėkmingai ištraukti į kalbos švarinimo talką*.) Su papildiniu *klaida* ir jo sinonimais vartojamas pluoštas žodžio *taisyti* pakaitų, neigiamos reikšmės veiksmažodžių: *naikinti*, *vyti lauk*, *išgrusti*, *pašalinti*, *vengti*, *nusikratyti* (*kratytis*), *kovoti*, *atmesti*, *peikti*.

Klaidai, neteiktinam, nevartotinam žodžiui ar kalbos būklei nusakyti vartojama daugybė sinonimų. Tarp jų ypač dažni daiktavardžiai, reiškiantys sunkumus, pvz.: *beda* (*bėda po bėdos*), *negerovė*, *negerumas*, *nelaimė*, (*neišbrendamas*) *vargas*, (*sunki*) *byla*; kas neigiama, pvz.: *gėda*, *nuodėmė* (su pažyminiiais *didžioji*, *viena iš smerktiniausių*), *nuopuolis*, *yda*, *nekultūra*; kas sumaišyta, sujaukta, pvz.: *mišinys*, *mišrainė*, *maišalynė*, *maišatis*, *kratinys*, *jovalas*, *darkalas*; kas nenaudinga, žalinga, atmestina, pvz.: *šiukšlė*, *piktžolė*, *piktžolynas*, *šunžodis*, *nevykėlis*, *puskalbė*, *užsilikėlis*, *teršalas*, *nuodai*. Klaidų gausa nusakoma žodžiais *aibė*, *antplūdis*, *klaidynas*, *maras*, *nevaldomas plitimas*, *srautas*, *tvanas*, *srutų upė*. Pastarųjų metų spaudoje pagausėjusios svetimybės įvardijamos kaip „*angliškojo mentaliteto*“ *šišas*, iš *svetur atsibeldęs*, *svetimas elementas*, *svetinkūnis*, (*nušiuures*) *svetimžodis*, *užkratas*, *virusas*. Neigiamuosius klaidų pavadinimus turėtų atsverti teigiamieji, bet nebe tokie išradingi žodžiai ir žodžių junginiai, galima sakyti, štampai, tačiau jų gerokai mažiau, pvz.: *liaudyje gyvas*, *gyvesnis*, *sutinkantis su gyvąja kalba*, *lietuviškesnis*, *paprastas*, *pagaulus*, *plačiai vartojamas*, ypač dažni *geras* ir *gražus*. Matyti, kad tebesilaikoma bendrinės kalbos kūrimo principų: taisant remiamasi gyvąja kalba, apeliuojama į lietuviškumą ir liaudiškumą (paprastumą) bei plačiąją vartoseną, pvz.: „Vis rei-

kėtų pasvarstyti, ar lietuviškai jis skamba, ar taip leidžia gyvoji kalba, ar neleidžia toks žodis kalbos dvasios“.

Su žodžiais *kalba, kalbos jausmas, žodis, konstrukcija, reikšmė* ir įvairiais kalbos dalių pavadinimais dažniausiai vartojami išraiškingi, ekspresyvūs būdvardžiai, greičiau būdingi publicistiniam stiliui nei mokslinei kalbai, pvz.: *atšipęs, negyvas, medinis, skurdus, varganas, nežodingas, šleivas, kreivas šleivas, negrabus, kerepliškas, prastas, netikęs, nevykęs, baisus, šiurpinantis*. Ypač čia mėgstamas būdvardis (*ne*)žmoniškas ir jorieveiksmis: *nežmoniškas tarimas, kirčiavimas, nežmoniškai suvelta žodžių tvarka, išmokti žmoniškos kalbos, pramokti žmoniškiau kalbėti, parašyti žmoniškai, žmoniškai suregzti sakinį*.

Kalbos praktikos straipsnių stilius nevienalytis – jie turi mokslinio, publicistinio, meninio stiliaus bruožų, net šnekamosios kalbos ypatybių. Meniniam stiliui turbūt galima priskirti straipsniuose gyvą romantizmo tradiciją ir baroko hiperboles bei gąsdinimus. Ilgimasi praėjusių laikų, tapomas liūdnas dabarties vaizdas, lyg pats Simonas Daukantas teberašytų: *anie artojėlis ir grėbėjėlė yra iš tėvų, senolių gavę ir patys išsaugoję gyviausią kalbos jausmą; vargšė ta mūsų bendrinė kalba, ją kaip pasakų našlaitę skriaudžia kas tik nori; lietuvių kalba prikirmijusi žodžių, kurie netinka lietuviškai gramatikai*. Pesimistinį lietuvių kalbos ateities vaizdą (*profesorai nebetiki beviltiško žygio už lietuvišką žodį sėkme; gal atsigaus kada, gal ir pasirūpins kalbos reikalais kas*) galima būtų prilyginti biblinei pasaulio pabaigai: *nyksta pati lietuvių kalbos dvasia; savanoriškas pačių lietuvių sukeltas savosios kalbos genocidas*. Straipsniuose daugybė hiperbolių, panašių į plačiai vartotas baroko epochoje, pvz.: *patys savo noru, savo rankomis kasame duobę po lietuvių kalbos gramatinės sandaros pamatais; išardyta užtvanka kalbamiems svetimkūniams, su baisia jėga plūste užplūdusiems mus šiandien; rašymo laisvės siautėja po Lietuvą*. Dažno autoriaus labai mėgstama perdėti, pernelyg sudramatinti padėtį, tai paveikia jo kalbą ir apie objektyvią kalbos būklę pasidaro sunku spręsti: *iš mūsų nuostabiosios kalbos liks tik skutmenos ir rusiški totoriškos kilmės keikimai*. Be to, kalba dabar tapo madinga naudotis, norint išdėstyti savo politines pažiūras ar suvesti sąskaitas. Gali, pasak B. Savukyno, būti apšauktas „vos ne tautos priešu, nes karingieji tuoj griebiasi ideologinių argumentų“.

Net ir be didelių apibendrinimų matyti, kad kalbos praktikos straipsniai turi savitą stilių ir leksiką. Galima skirti du būdingus leksikos sluoksnius: štampos ir autorinius naujadarus. Kalbos kultūros

štampos vartojimo tradicija ateina, atrodo, iš bendrinės kalbos kūrimo laikų. Tarpukario „Gimtojoje kalboje“ pilna *ydu, šiukšlių, pikžolių, negerovių, nevykėlių*, vartojami tie patys veiksmožodžiai *darkyti, žaloti, maitoti, niokoti, bjauroti, tyčiotis, marinti, ravėti*, kalbama apie *žmoniškumą, garbę, nuodėmes ir rūpesčius*, kviečiama *į talką ar į kovą*. Iki šiol išlikusiais štampais galima laikyti ir kas antrame straipsnyje pasitaikančius pasakymus *budėti bendrinės kalbos sargyboje, ravėti pikžoles, grėbstyti šiukšles*. Kalbininkams būdingi štampos vediniai, pvz.: *darkyti – darkytojas – darkalas* (tarpukario „Gimtojoje kalboje“ rasta pora individualių darinių: *darknotis* bei *darknos*); *šiukšlė – šiukšlinti – šiukšlintojas; teršti – teršejas – teršalas; yda – ydingas*.

Remdamiesi štampos darymo tradicija, autoriai patys kuriasi arba parenka panašios reikšmės ir stiliaus naujadarų (*žargonininkai, klaidininkai, klaidynas*), vartoja individualios kūrybos frazeologizmų ir palyginimų (*sprogsta ausų būgneliai, laužo liežuvį, springsta gerklė, bendrinė kalba kaip pasakų našlaitė*), pasirenka išraiškingų žodžių (*šiurpinantis, kerepliškas, prikirmyti, siautėti, nugyventi, susinti* ir pan.). Mėgstamos ekspresyvos veiksmožodžių samplaikos su būdiniais, pvz.: *plūste užplūsti, liete lietus, knibždėte knibždėti*. Kaip matyti iš pavyzdžių, tarp naujadarų pasitaiko gana išradingų, turinčių tikrą įtaigą: *puskalbės velnias, ištrūkęs iš redaktorių butelio, siaučia kiek nori*. Susikurtų žodžių ir žodžių junginių ekspresyvumas susijęs su autoriaus temperamentu. Tarp kalbininkų vartojamų pasakymų galima rasti ir atsargių, švelniai pamokomų, ir aštrių, tik šnekamojoje kalboje pasitaikančių, plg.: *kliudo ausį ir vemti verčia* (arba: *pabandyk išsimaudyti rašomosios ir šnekamosios kalbos dabarties sruvų upėje*).

Galima paminėti, kad linkstama darytis žodžių ir iš kalbotyros terminų (tai turbūt galėtų būti dar vienas mokslinio stiliaus virtimo publicistiniu pavyzdys), pvz.: sudurtiniai žodžiai *puskalbė, šunžodis*, priesagų vediniai *žargonininkas, klaidininkas, klaidynas*, priešdėlių vediniai (ypač mėgstamas neigiamasis priešdėlis *ne-*) *nežodinga, nekultūra; beraštis*. Vietoj kalbos termino *svetimybė* kuriami tą patį reiškiantys, bet ekspresyvesni sudurtiniai žodžiai su dėmeniu *svetim-*: *svetimkūnis, svetimžodis*, arba vartojami žodžių junginiai *svetimas elementas, svetimų svetimiausias*. Kalbos praktikų žargono pavyzdžiu galėtų būti *kalbos mokejimo spragos, negyvas, medinis stilius*. Kalbininkų stiliaus bruožas yra bendrinėje kalboje beveik nevartojami žodžiai, pvz.: *pagaulus, paveikus, glaudinti, suvaikyti*.

Įdomu, kad profesionalių kalbos praktikų rašymo tradicija daro poveikį jaunajai kalbininkų kartai ir turi nemažą įtaką periferijai – provincijoje gyvenantiems kalbininkams ir kalbos klausimais rašantiems neprofesionalams. Pastarųjų vartojami tie patys šampai, linkstama perdėti, o straipsnių tonas kartais būna dar aštresnis: „Būtų tikrai naudinga, kad tokiems „lituanistams“ viaukteltų 600 dolerių (!?–L.V.) bauda per srėbtuvę“. Tokie straipsniai skaitytojų sąmonėje rikiuojasi šalia kitų kalbos kultūros straipsnių ir stiprina ietimi mosuojančio kalbininko – „kalbės saugininko“ – įvaizdį, o kalbos reikalui daro meškos paslaugą.

Apskritai kalbos praktikos straipsniuose linkstama klaidas kelti į pirmą vietą, nors mokymo sumetimais geriau tiktų pabrėžti taisydam, nepamiršti paminėti ir gerų dalykų. Kalbos kultūra – ne vien kalbos taisydam ir kalbos klaidų registravimas. Kadangi klaidoms skiriama pirmoji vieta, vadinamųjų neigiamųjų žodžių šiuose straipsniuose gerokai daugiau ir įvairesnių nei teigiamųjų, o ir dalis pastarųjų įgavo perkeltinę, neigiamą reikšmę ir imti vartoti su kabutėmis (arba ir be jų), pvz.: *turtinti, perlai, puošmenos, grožybės, pasigrožėkime*. Žinoma, kalbos taisydamuose tam tikri neigiamos reikšmės žodžiai neišvengiami, bet atrodo, kad sąmoningai renkamas kuo piktesni žodžiai (*skurdinti, teršti, žaloti, darkyti, mautoti, dergti*) bei posakiai ir visai nutolstama nuo taisydamo. Tie patys jau įgriusę žodžiai *teršti, žaloti, darkyti* kadaise, matyt, irgi yra buvę gana išraiškingi, bet dabar, autorių akimis, praradę veiksmingumą, todėl vietoj jų pradedama ieškoti „stipresnių“.

Pabaigoje dar keletas žodžių dėl kalbininkų ir kalbos vartotojų priešiško. Laikas suprasti, kad žodžiavimasis neduoda naudos, gal net kenkia kalbai. Į kolegas kalbininkus ne kartą kreiptasi panašiais žodžiais: „Vien bizūnu kalbos būklės nepagerinsime, reikia ir mokyti“. Kas kaltas, kad mūsų visuomenei trūksta lingvistinio švietimo? Straipsnių tikrai nemaža, tik dažnai jie beveik nesiskiria vienas nuo kito. Kalbininkai neturėtų manyti, kad kalba rūpi jiems vieniems, o visi kiti yra kalbos priešai. Kalbos praktikas turi būti objektyvus autoritetas, ne didaktas, – reikia atsisakyti mokytojo ir mokinio santykių, kad kalbos vartotojams nebūtų jokio pagrindo įkyriai teisintis: „teatleidžia kalbininkai“. Kad kalbos kultūros straipsniai pasiektų tikslą, t.y. darytų poveikį adresatams, reikėtų paisyti ir kalbos vartotojų nuomonės. Nepamirškime, kad kalbos praktikos straipsnių autoriai savo stiliumi formuoja visuomenės požiūrį į kalbininkus apskritai.